

Сніжко А.С. Поняття «чоловік» у площині текстів тоталітарних вождів ХХ ст. // Чоловік і маскуліність у площині тексту (збірка наукових статей). – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2014. – с. 136-141.

Сніжко Андрій, к. політ. наук.,
ст. викл. кафедри української літератури,
компаративістики, соціальних комунікацій
Київського університету імені Б. Грінченка

Поняття «чоловік» у площині текстів тоталітарних вождів ХХ ст.

Анотація: Стаття присвячена проблемі визначення та позиціонування гендерного і соціального статусу чоловіка в умовах тоталітарних режимів. Основою дослідження став аналіз текстів тоталітарних вождів та ідеологів ХХ ст. у Третньому Рейху та СРСР: Й.Геббельса, А.Гітлера, В.Леніна, А.Луначарського, Й.Сталіна.

Ключові слова: гендер, чоловік, статус, тоталітаризм, політичний режим, диктатура, жінка, суспільство.

Аннотация: Статья посвящена проблеме определение и позиционирования гендерного и социального статуса мужчины в условиях тоталитарных режимов. Основой исследования стал анализ текстов тоталитарных вождей и идеологов ХХ ст. в Третьем Рейхе и СССР: Й.Геббельса, А.Гитлера, В.Ленина, А.Луначарского, И.Сталина.

Ключевые слова: гендер, мужчина, статус, тоталитаризм, политический режим, диктатура, женщина, общество.

Annotation: The article is devoted to problem of determination and positioning of gender and social status of man in totalitarian regimes. The base of research was an

analysis of totalitarian leaders and ideologists texts of XX c. in Third Reich and USSR: J.Goebbels, A.Hitler, V.Lenin, A.Lunacharskij, J.Stalin.

Key words: gender, man, status, totalitarianism, political regime, dictatorship, woman, society.

Більшість країн Європи у XX ст. пережили панування тоталітарних політичних режимів, на чолі яких неодмінно стояв чоловік, лідер, вождь, пророк. Уплив цих особистостей на соціально-політичні та культурні процеси підпорядкованих територій і народів, без перебільшення, був безмежним. Вони визначали гендерні ролі усього суспільства та формували стереотипи стосовно чоловіків і жінок, використовуючи подібне в управлінні підлеглими націями чи класами.

Попри те, що тоталітарні режими минулого сторіччя зазнали краху, наукова актуальність та суспільна значимість дослідження механізмів їх функціонування лишають незмінними. Втім, у дослідницьке поле з означеної проблематики досить нечасто потрапляють гендерні питання, що стимулює додатковий інтерес до вивчення багатоманітних аспектів даної теми.

Серед наявних наукових робіт варто відзначити досягнення І.Кона, К.Немировського, А.Ноймара, Б.Пюдаля, В.Руге, О.Тихомирова, А.Чернявскої та інших. Праці цих дослідників виконані в межах або на стику різних наук (історії, політології, соціології, психології тощо), та всі вони лише побіжно торкаються гендерної складової суспільного життя. Це ще раз підкреслює необхідність фахових спеціалізованих досліджень і, зокрема, щодо ролі чоловіка у тоталітарному соціумі. Унікальними і недоторканими першоджерелами для вивчення даної теми слугують оригінальні тексти вождів минувшини: Й.Геббельса, А.Гітлера, В.Леніна, А.Луначарського, Й.Сталіна.

Книга «Моя боротьба», написана керівником Третього Рейху Адольфом Гітлером (1933-1945), є фундаментальним дискурсом, що викладає погляди на

сукупність питань. Не оминає він і стосунків між статями, їх позиціонуванню в новозбудованій тоталітарній державі.

Повз увесь текст проглядається загальна думка: чоловік – вождь, жінка – нація. У такий спосіб встановлено чіткий моновектор розвитку німецького державотворення, яке ґрунтується, передовсім, на патріархальній сім'ї та стереотипних відносинах між статями. Чоловік завжди домінує у такій єдності. Він - лідер, повелитель, батько, воїн, герой. Натомість роль жінки зводиться до традиційних німецьких три «К»: «Kinder, Küche, Kirche» - «Діти, кухня, церква». Це простий, але дієвий будівничий фундамент для легкокерованої спільноти, призначення якої визначено вищим керівництвом: «збереження виду і раси»¹.

«...наш ідеал чоловіка - уособлення мужньої сили; наш ідеал жінки - щоб вона була в стані народити нам нове покоління здорових чоловіків»², - заявляє на загал А.Гітлер, впроваджуючи ідеалізований орієнтир націотворення.

Основним інструментом для контролю та стримування чоловіків є шлюб. На думку фюрера він здатен забезпечити осіб чоловічої статі від аморальної поведінки, непорядкованих сексуальних контактів, алкоголізму, зіпсованості та розслабленості, відсутності мужності, ба навіть – демократичної поведінки. Пріоритети розставлено однозначно: «Головне, що нам потрібно, це щоб чоловіки вступали до шлюбу молодими; адже жінка у всіх випадках грає тільки пасивну роль»³. Жінки у Рейху істоти безправні й неповноцінні, бо вони «є лише підданими й громадянські права будуть одержувати тільки після заміжжя»⁴.

Співробітник юридичної служби ставки фюрера Генрі Пікер, що фіксував за керівником нацистської Німеччини усі застільні розмови, занотував його ілюзорне бачення проблеми узгодженості стосунків між протилежними статями: «Без чоловіків жінки б пропали. Тому жінки так люблять героїв. Вони дають їм почуття захищеності. Жінка хоче, щоб поруч із нею був справжній чоловік, і, здобувши його, не хоче його втрачати. Чоловік весь у владі обов'язку й лише

¹ - Hitler A. Mein Kampf. – Munchen: Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., 1943. – S. 166;

² - там само. – S. 455;

³ - там само. – S. 275;

⁴ - там само. – S. 491;

іноді повертається в думках до жінки. Світ жінки - це чоловік. Про все інше вона думає тільки час-від-часу. У цьому вся різниця»⁵.

Міністр рейхспропаганди та просвітництва Йозеф Геббельс (1933-1945) коротко і ясно дає зрозуміти, де місце чоловіка у світоустрої: «Чоловіки роблять історію! Це наше непорушне переконання»⁶.

Сам факт вирівнювання статусів протилежних статей викликають у політика неприховані іронізування, а взірцем висміювання стає Радянський Союз, соціальна та гендерна політика якого наштовхується на жорстку критику: ««емансипації жінки» позначається в тому, що жінки, не маючи права звернутися по допомогу, змушені слухатися й підкорятися самовільним вимогам чоловіків, і, щоб заробити собі на життя, їм доводиться займатися важкою фізичною працею»⁷. Втім, непозбавлені раціоналізму ідеї Й.Геббельса, зрештою, зводяться до звичайної контрпропаганди.

Натомість необхідність нарощування військово-економічного потенціалу та потреба прийняття стратегічних рішень після поразки німецьких армій під Сталінградом змушує ідеологів Рейху встановлювати нові статеві параметри: «Великі кризи і потрясіння в народному житті показують, хто справжній чоловік і хто справжня жінка. У нас більше немає права говорити про слабку стать, тому що обидві статі проявляють таку саму рішучість і таку саму духовну міць»⁸. Тоталітарний режим потребував виконання нових функцій від жіноцтва, тому йому було дозволено спробувати долучитися до сонму обраних – чоловіків.

На іншому кінці Європи на початку ХХ ст. відбулося становлення тоталітарного режиму в СРСР. Провідні вожді новосформованої держави (В.Ленін, Й.Сталін) залишили по собі щедрі та насичені теоретизуваннями тексти, але визначення соціальної та гендерної ролей чоловіка в них здійснюється вельми побіжно. Пояснюється це, насамперед, деіндивідуалізацією та десексуалізацією радянського суспільства. Народ, народна маса, натовп, клас,

⁵ - Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. — Смоленск: Русич, 1998. - С. 101-102;

⁶ - Goebbels J. Kampf um Berlin. - Munchen: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., 1934. – <http://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/kampfumberlin/kub00.html>

⁷ - Геббельс Й. Большевизм в теории и практике. (1936) // <http://hedrook.vho.org/goebbels/#02>;

⁸ - Геббельс Й. Речь о тотальной войне (1943) // http://www.zarubezhom.com/Total_War_gebbels.htm;

пролетаріат - ось ті категорії, якими оперують «червоні» вожді у своїх дискурсах.

Для Володимира Леніна (1917-1924) чоловік уособлюється зі сталими патріархальними цінностями: чоловік-сім'янин на селі або мужичок, що працює на землі. Хоча варто відзначити, що він не наполягає на закріплені консервативних ролей за гендерами, радше навпаки – говорить про їх модернізацію: «встановлення повної рівності прав жінки з чоловіком»⁹. Таким чином, для жінки відкриваються незвідані можливості, а її соціо-гендерний статус підвищується. Втім, це лише прогнозовані процеси перетворення людей в пролетарську юрбу – однакову і рівну, але без власного обличчя, голосу й прав.

Йосип Сталін (1922-1953) так само ратує за рівність громадян в новому строї, закликаючи до створення колективів у найрізноманітніших формах чи єдності товаришів. Він нагадує жінкам, що: «тільки в колгоспі мають вони можливість стати на рівну ногу із чоловіком. Без колгоспів - нерівність, у колгоспах - рівність прав»¹⁰. Але і в цих словах проглядається скритий контекст – констатація домінування чоловіка в радянському суспільстві. Як і в тоталітарній Німеччині, він є державцем, політиком, класовим провідником. Чоловік вивищується над протилежною статтю, якій лише за певних умов дозволено долучитися до особливої касті і «стати на рівну ногу» з ним.

Такий мотив фігурує й у інших прокламаціях Й.Сталіна. У промові до 8 березня 1925 р. він чітко розрізняє «пролетаріат» (читай - чоловіки) і «жіноцтво» – трудовий резерв на стороні пролетаріату, який при правильній політиці робітничого класу може стати справжньою армією цього класу, спрямованої проти буржуазії¹¹. Тож жінка тут стає дегуманізованим інструментом в руках володарів-чоловіків.

У 1935 р. на урядовому прийомі колгоспниць-ударниць бурякових полів радянський керівник активно полемізував щодо підвищення ролі жінки у новій

⁹ - Ленин В.И. ПСС: Т.-5. - Проект программы нашей партии. – М.: Издательство политической литературы, 1967. - С. 224;

¹⁰ - Сталин И. Речь на первом съезде колхозников-ударников (1933) // <http://www.petrograd.biz/stalin/13-44.php>;

¹¹ - Сталин И. К международному женскому дню (1925) // <http://www.petrograd.biz/stalin/7-8.php>;

пролетарській формації. На його думку, жінка повинна «тягнутися» до чоловіка, а зрівняння у правах з ним гарантує таке «ноу-хау», як трудодень. Лише запровадження масової практики трудоднів здатне дезавувати архаїчний статус чоловіка-патріарха у родині й побуті. Разом з тим, приклади з життя, наведені Й.Сталіним свідчать, що *de facto* в позиціонуванні жінки у суспільстві нічого не змінилося. Напрацювання 500-а трудоднів роблять з неї лише більш привабливий «товар» в очах чоловіка-домінанта, який обирає її серед ряду інших у локальній громаді¹².

Факт примату чоловічої статі на жіночою знаходить відображення у працях першого радянського народного комісара з просвітництва (1917-1929) А.Луначарського: «Адже іноді дійсно не знаєш, якими словами висказати своє презирство й обурення, слухаючи, як якийсь комуніст або комсомолец говорить про статеve питання й про відношення до жінки. Щодо цього в багатьох з нас сидить ще такий звірячий визискувач, що такого комуніста можна з яким завгодно буржуем поставити поруч»¹³.

Автор пристрасно критикує, популярну в ті часи, теорію «склянки води», тобто зведення міжстатевих стосунків до простого задоволення фізіологічної потреби. «Ці «вільні» стосунки статей чоловік схильний підфарбовувати - йому на родину тепер наплювати, бо ніби як родина - буржуазна справа; повинна бути повна воля»¹⁴, - описує міністр поведінку модерного чоловіка у «вільній і рівній комуні радянських людей». Поза показною турботою за ображену й використану жінку, проглядається й інший, соціально-демографічний контекст: масова поява матерів-одиначок, дітей сиріт або напівсиріт, цілих поколінь матеріально та духовно зубожілих безбатченків. Всі вони перетворювалися на не підйомне «яро на шії» у держави, яка змушена була витратити значні кошти на їх соціальне утримання і різнобічну допомогу.

Тож з метою зменшення соціальної напруги та вирішення прагматичних економічних питань новоявлені вожді заходилися вишукувати інструменти

¹² - Сталин И. Речь на приеме колхозниц-ударниц свекловичных полей (1935) // <http://www.petrograd.biz/stalin/14-55.php>;

¹³ - Луначарский А.В. О воспитании и образовании. М.: Педагогика, 1976. – С. 280-290;

¹⁴ - там само. – С. 280-290;

впливу і тиску на чоловіка, який в ранній період існування СРСР набув воістину високого й вільного статусу. Аж настільки, що держава змушена була вдаватися до екстраординарних заходів: судового та партійного переслідування, аліментарних визискувань тощо.

В цілому розвиток радянської жінки (особливо у шлюбі) залежить від згоди і доброї волі чоловіка: чи дозволить він їй, як господар, вчитися, вдосконалюватися, розширювати власні горизонти. На нього також покладена функція соціалізації жінки: «Чоловік повинен поважати свою дружину, піклуватися про те, щоб виховати в ній суспільну людину. Тому наша (радянська – А.С.) родина повинна бути організована так, щоб обов'язки суспільні й сімейні були розподілені більш-менш порівну»¹⁵.

Аналізуючи тексти тоталітарних вождів ХХ ст., можна дійти висновку про формування ними моноцентричного та моногендерного світу, де у всьому панує чоловік. Окремі тези щодо перегляду його статусу (як і статусу жінки) на практиці залишалися деклараціями. Особи чоловічої статті були повновладними володарями тоталітарних режимів своїх країн. Вони – напівлюди, напівбоги – вміло конструювали культ власної особи, сили, мужності, маскулінності. Втім, як засвідчили історичні події, у відповідальні моменти «божественних рис» раптом бракувало, а самі вожді не здатні були прийняти бодай навіть ординарних рішень, залишаючи свій народ один на один з бідами і негараздами.

Окрім того, насаджування культу чоловіка та плекання фанатизму привело до деформації та деградації суспільства як такого. Всі чоловіки, хто не відповідав ідеалізованим параметрам зазнавали переслідувань, вигнань та знищень. Жінка не спроможна була реалізувати свої унікальні здібності та навички в такий системі координат. Зрештою, було сформовано хибну генетичну й історичну пам'ять цілих поколінь, що вже віддається негативними наслідками у посттоталітарному сьогоденні: це і збочена свідомість, і конфлікти між статтями, криза інститутів шлюбу та сім'ї, невміння соціуму адекватно сприймати і толерувати гендерні виклики нового часу.

¹⁵ - Луначарский А.В. О быте // <http://lunacharsky.newgod.su/lib/o-byte#ТОС--3>.

Відтак дослідження, на перший погляд традиційних і зрозумілих, понять «чоловік» і «жінка» не втрачають своєї актуальності. Більш того, виникає потреба багатоплощинної міждисциплінарної дискусії не лише в академічних колах, а й у широких громадських, освітніх, культурних репрезентаціях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Goebbels J. Kampf um Berlin. - Munchen: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., 1934. – <http://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/kampfumberlin/kub00.html>.
2. Hitler A. Mein Kampf. - Munchen: Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., 1943. – XXVI, 782 S.
3. Геббельс Й. Большевизм в теории и практике. (1936) // <http://hedrook.vho.org/goebbels/#02>.
4. Геббельс Й. Речь о тотальной войне (1943) // http://www.zarubezhom.com/Total_War_gebbels.htm.
5. Ленин В.И. ПСС: Т.-5. - Проект программы нашей партии. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – 556 с.
6. Луначарский А.В. О быте // <http://lunacharsky.newgod.su/lib/o-byte#ТОС--3>.
7. Луначарский А.В. О воспитании и образовании. М.: Педагогика, 1976. – 640 с.
8. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. - Смоленск: Русич, 1998. – 486 с.
9. Сталин И. К международному женскому дню (1925) // <http://www.petrograd.biz/stalin/7-8.php>.
10. Сталин И. Речь на первом съезде колхозников-ударников (1933) // <http://www.petrograd.biz/stalin/13-44.php>.

11. Сталин И. Речь на приеме колхозниц-ударниц свекловичных полей (1935) // <http://www.petrograd.biz/stalin/14-55.php>.